

LES «FOGUERADES PATRIÒTIQUES»

La invenció d'un nou ritual identitari (1906-1907)

Jordi Castellví

Aviat s'esdevindrà un aniversari. L'any que ve farà cent anys de les primeres fogueres de la nit de Sant Joan amb significació patriòtica, de l'ús d'un ritual antiquíssim per a un de nou, l'eficàcia simbòlica del qual ha estat molt important. Es tracta d'uns fets avui totalment oblidats, però que van constituir una manifestació grandiosa i emocionant de catalanisme a començaments del segle xx.

SOLIDARITAT CATALANA

El novembre de 1905 els militars de la guarnició de Barcelona van assaltar i destruir la redacció de la revista *Cu-Cut!* i també la del diari *La Veu de Catalunya* a causa d'un acudit de Junceda publicat en aquella revista. El govern de Madrid no condemnà l'acció, sinó que encara li va donar suport amb l'elaboració de la Llei de Jurisdiccions, que castigava els actes contra els símbols d'Espanya, una llei implícitament anticatalanista. La reacció dels parlamentaris catalans fou d'oposició total i això va esportar la formació d'un moviment unitari de grups i partits catalanistes per a les eleccions de 1907. Va ser Solidaritat Catalana, que integrava la Lliga Regionalista, el Centre Nacional Republicà, la Unió Catalanista, carlins, federals, independents i una part d'Unió Republicana. Tractava d'aplegar el conjunt de la societat catalana i va mobilitzar amb molt entusiasme tota mena d'associacions populars. L'èxit va ser total i Joan Maragall va parlar de veritable «alçament».

LA INICIATIVA CAPELLADINA

A la vila de Capellades, el dia 2 de juny de 1906, el periòdic local *La Veu de Capellades*, vinculat al projecte de Solidaritat Catalana, publica la següent crida:

Salutació Germanívola a tots els Catalans

S'acosta la bella nit de Sant Joan; la nit serena y esplendorosa, dels amors y dels flayres; la nit de las fantásticas fogueras, de las llegendas y del misteri. Celebrém, celebrém enguany l'hermosa vetllada ab una nota simpática, ab un acte de civisme, endressant una salutació germanívola á tots els fills de la terra catalana. ¿Com?... Molt senzillament, puig cal secundar sols, ab una mica de voluntat, el projecte concebut per alguns amichs de LA VEU DE CAPELLADES, quins se proposan festejar la tradicional vesprada, pujant en fervorós romiatje al histórich y enderrocat castell de la Pobra de Claramunt, que corona altíssim tussol, y aixecar allí en aquell cim, á las deu en punt de la nit, una gran foguera, que al esclatar en viva llum, signifiqui un coral saludo de germanor á tots els cataláns que poblan les encontradas que desde aquell lloch s'oviran. Però restará tancada en march massa reduhit aquesta manifestació... de cortesía, si's limités á un acte isolat, únich, circunscrit á n'aquesta comarca; y per aixó convoquéu á tots els

cataláns de cor, á tots els que portan en son si, calor y entusiasmo vers la nostre terra, pera que en ses comarques respectivas realisin un acte consemblant, aixecantne fogueradas missatjeras d'un sentiment germanívola, en tots els antichs castellots ó atalayas morescas que restan escampadas en tots els indrets de Catalunya. ¡Ab quin goig veuriam la llunyana Tossa de Montbuy y'l tant apartat Castell de Subirats, illuminats per fantásticas fogueras, aixís com des de aquets paratjes n'oviraran d'altres, alsadas fora del nostre oritzó!

Pera que's pugui capir l'alcáns, y l'importancia d'aquesta projectada manifestació, quins determinin pendrerhi part, se servirán com més aviat millor, enviar un avis d'adhesió á LA VEU DE CAPELLADES.

Y preguém á tota la prempsa catalana que's fassi ressó d'aquesta convocatoria y contribueixi al éxit de la «Salutació germanívola», á fi de que nostre modesta iniciativa es converteixi en un aconteixement de proporcions grandiosas, que posi de relleu una volta més, las falagueras corrents de germanor que lligan amorosidament á tots els bons fills de Catalunya.

Aquesta proposta no és la d'un simple aplec, sinó la d'un nou ritual, i els mateixos protagonistes creuen que l'acte ha de tenir un caràcter sagrat quan diuen que als cims s'hi pujarà «en fervorós ro-

Campament de
la foguera de Miramar
(Capellades).
23 de juny de 1907.
A la dreta de
la fotografia
Amador Romani.

miatge». Perquè, com diu Victor Turner, un ritual és un sistema de significats que amaga desitjos inconfessos i que els símbols rituals estan formats sota la influència de motivacions i d'idees inconscients. Cal veure la relació dels elements d'aquesta proposta catalanista amb el projecte polític de Solidaritat Catalana.

El primer símbol és el tradicional foc de Sant Joan, popular i vinculat a la ruralitat (la visió romàntica de la Renaixença n'havia fet, d'això, un valor d'autenticitat catalana). Les fogueres santjoanenes tenien un evident caràcter purificador i, tradicionalment, la nit de Sant Joan la gent feia fogueres davant les cases pensant a allunyar els mals esperits. Hi havia molta competència per veure qui feia el foc més gran o el que durava més estona, i els nois saltaven els focs quan ja es consumien, cosa a la qual s'atribuïa diferents virtuts màgiques o, senzillament, el coratge. També s'empraven per a pràctiques que guarissin o preservessin dels mals i, així, era creença tradicional a Capellades que les cabeces d'alls escalivades a les brases d'aquests focs de Sant Joan servien per curar el mal de coll i altres malures. Arnold Van Gennep creu

que el sentit màgic de totes les creences relacionades amb el foc de Sant Joan prové del caràcter sagrat de la diada i l'interpreta com un ritual de pas, el pas d'un dia profà a un dia sagrat.

Però en aquesta època un «foc» també és el centre de reunió d'una casa. Joan Amades considera que la llar on és conservat també pren caràcter sagrat i constitueix l'altar de la casa. Per això el terme *llar* és sinònim de *família* i *casa*, i antigament el cens d'una població es comptava per *fogatges* o *focs*. Per altra banda, fer un foc nou és fundar una nova llar. L'expressió «fer foc nou» vol dir «tomar a començar». En aquest sentit, fer una foguera pot evocar aquesta idea. Oimés si tenim en compte que per les fogueres de Sant Joan la llenya era recollida en una capta que feia el jovent i que molt sovint consistia en mobles o estris vells i inservibles.

La crida capelladina incorpora expressament l'esperança d'observar altres focs en altres cims i, per tant, un objectiu del ritual previst és visualitzar la «unitat» dels catalans. Els castells també són un punt de guaita formidable; els cims on estan construïts proporcionen una visió molt extensa del territo-

ri i la proposta que fan els capelladins és la de pujar als castells antics com ara el castell de la Pobla de Claramunt, unes ruïnes força impressionants en aquest municipi veí. Però un castell és una fortalesa, un refugi segur. Per arribar-hi cal conquerir-lo. Per ser-hi, ha calgut una victòria.

La muntanya com a símbol es pot trobar, per exemple, en el conegut poema de Verdaguer «Don Jaume en Sant Jeroni», inclòs a *Pàtria* (1880) i a *Montserrat* (1898). Parla d'aquesta unitat de Catalunya amb la visió de totes les seves viles i paisatges, i de la lluita per la llibertat (en aquest cas, la de les seves «dues germanes»: Mallorca i València). Comença així: «Per veure bé Catalunya / Jaume primer d'Aragó / puja al cim de Sant Jeroni / a l'hora en què hi surt lo sol; / quin pedestal per l'estàtua! / pel gegant, quin mirador! [...]». Es dona la coincidència de que Sant Jeroni, a Montserrat, serà el punt d'una de les fogueres d'aquesta vetllada patriòtica.

Aviat, Josep Carner s'adona del simbolisme d'aquests focs de germanat i escriu a *La Veu de Catalunya*, el 23 de juny de 1906, aquest article:

que á llur redós hi bategaban cors cataláns que contribuïan á aixecar devotament un gloriós himne d'amor á nostre Catalunya.»

(*La Veu de Capellades*,
30 de juny de 1906)

El terme *communitas*, tal com el defineix Victor Turner, fa referència a un tipus de relació social vinculada als rituals de pas, que suspèn l'estructura d'una institució o una societat. L'estructura, en aquest cas, era la legislació política, la Llei de Jurisdiccions, a la qual s'estava desafiant en aquell mateix acte. I justament, dalt de les muntanyes era on més lluny s'estava dels llocs on s'establien les institucions. Però a més, *communitas* té un aspecte místic, existencial i igualitari. Consisteix a afirmar-se com una sola humanitat concreta i delimitada. També va acompanyada d'experiències de força. És clar, doncs, que la situació dels assistents als focs patriòtics era de *communitas*.

Això es pot veure també en la crònica d'una expedició barcelonina, la foguera del Coll. Si en la convocatòria capelladina es parlava del foc com a «medi de salutació», en aquest text ja no s'amaga la funció purificadora del foc, la destrucció de l'estructura:

A tres quarts de deu sortirem de la Plassa dels Josepets una bona colla, en sa majoria pertanyents á la «Associació de Lectura», portant cadascú un fanalet á la mà... y montanyes amunt, per les nostres misterioses montanyes, amunt sempre, guanyarem aquells turons que no acoten la testa sota'ls fuets dels llamps ni sota la feixuga grapa de la tirania.

Arribarem al cim. La foguera estava ja amanida en una petita esplanada. Una quietut solemniàl esdevingué així que s'abrandaren aquells tions nuosos, y enlluernats per les vermelles flames, tothom dret, sense res al cap, esclataren

El poeta Joan Maragall.

exponentiament les notes magestuoses de nostre himne nacional... Mai en ma vida, *Els Segadors* m'han dut una emoció tan fonda!

[...] Jo vaig veure allavors acostarse tots els pic de Catalunya en una solidaritat sublim y eterna... Jo vaig sentir la veu de les serralades, dient: Catalans! Pugeu als cims per sobre nostra espinada que mai se torsa, pugeu als cims á omplir vostres pulmons del aire de la llibertat, pugeuhi la brossa de les ciutats viciades, pugehui els odís, les preocupacions, les estrangeries, aquí dalt á cremar tot, pera que de les cendres ressurti en tota sa puritat l'esperit de nostra terra.

Aquella foguera era un símbol. En Vinyals llegí una valenta poesia referent a l'acte, que escoltarem ab atenció religiosa .. *Tòt donava sa música al gran càntic*: la revolta dels sentiments que esbotava al cor, la emoció intensa que portava la contemplació de la ciutat, de riu á riu la visió de nostra grandesa que pampe-lleguejava als ulls, la consciència de que tot alló ja no era

ben bé nostre patrimoni després de afanyar-lo deixant esqueixos de nostre carn u trossos de la nostre ànima...

(*El Poble Català*)

LA CONSOLIDACIÓ DEL NOU RITUAL

L'èxit de la convocatòria va entusiasmar tot el país i això féu que l'any següent, a les vigílies de la diada de Sant Joan de 1907, *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català* publicuessin nombrosíssimes adhesions d'agrupacions catalanistes, nacionalistes i regionalistes en nom del seu municipi a la crida que, aquest segon any, s'anomenà «Foguerades Patriòtiques». Amador Romaní, ànima de la comissió impulsora de Capellades, va recollir notícia de 113 fogueres. Gairebé la totalitat de les adhesions fan referència als cims i al paisatge que es pot veure des de la pròpia foguera. La idea recurrent és la comunicació de les fogueres les unes amb les altres.

Els catalanistes de Prats de Llusanés han determinat per la revetlla de Sant Joan, encendre una gran foguerada

en el Puig de «Canta Corps», desde hont s'oviren els Pirineus, Montseny, Montserrat, La Segarra y totes les serralades de Berga.

(*La Veu de Catalunya*,
22 de juny de 1907)

Canigó.— Posats d'acord el bisbe de Perpinyà, senyor Carles del Pont, ab la Secció del Canigó del Club Alpi Francès, cuidaran d'encendre una foguerada, la revetlla de Sant Joan, en el Puig Barbet.

(*El Poble Català*,
17 de juny de 1907)

A les set en punt d'avuy, revetlla de St. Joan, una colla de nacionalistes de Manresa, 's trobaran reunits á la creu del pont neu y d'allí sortiran pera pujar al cim de Collbaix, desde ahont se domina la major part de la comarca de Bages y s'oviren les serralades de Montserrat, Castellfullit, Pirineu, Sant Llorens del Piteus, Montseny y Sant Llorens del Munt. A les nou encendrán una grossa foguerada, símbol de germanor entre'ls catalans y de devoció a la Patria.

(*La Veu de Catalunya*,
22 de juny de 1907)

Reus.— Entre'ls socis del Foment Republicà Nacionalista d'aquesta ciutat hi ha gran entusiasme pera encendre una foguera al cim de «la Mola», la revetlla de Sant Joan. Hi concorreran entusiastes nacionalistes de les Borges, Montbrí, Falset y demés pobles d'aquestes contrades.

(*El Poble Català*,
21 de juny de 1907)

Hem rebut el següent telegrama de Mallorca:

Palma. 22, a les 10'10 matí. Els regionalistes d'Alaró en la vetlla de Sant Joan encendrán fogates al cim del Puigmajor en

senyal de germanor y com a responnent a les fogates que a igual s'encendrán en tot Catalunya.—
Sebastià Xalepeire.

El Puigmajor quan l'atmosfera està clara s'ovira desde'l Tibidabo, del Montserrat, del Montagut, del Montsant, la Mola y de molts altres cims de Catalunya. En nom dels catalans agraïm de tot cor la salutació germanívola que'ls mallorquins dediquen a Catalunya.

(*La Veu de Catalunya*,
22 de juny de 1907)

La situació excepcional del Tibidabo, fa que dit punt sigui l'únich desde'l qual podrà veures per complert el conjunt de les grans foguerades que simultàneament se encendrán en diversos punts de Catalunya avuy, revetlla de S. Joan, a les nou de la nit contrastant aquells apartats lluminars ab el fantàstic espectacle de Barcelona vista a la llum rogenca de les tradicionals foguerades.

Desde'l Tibidabo se contestará ab una gran foguerada en el cim de la montanya, y además s'engegarán potents cohets de magnesi, visibles desde gran distancia, a la part que'l poderós projector elèctric de un metre de diàmetre, enviará sos raigs de llums, no sols als cims vehins, sinó a l'apartat Canigó, situat en territori francès, en el qual una gran foguerada encesa pel bisbe de Perpinyà, constituirá el saludo del Rosselló a Catalunya.

(*La Veu de Catalunya*,
22 de juny de 1907)

Però és Joan Maragall, segurament, qui consagra definitivament els focs patriòtics de Sant Joan amb el poema següent, fet per a l'ocasió de les foguerades de 1907:

Els Focs d'aquest Sant Joan

Ja les podeu fer ben altes
les fogueres aquest any:

cal que brillin lluny y's vegin
els focs d'aquest Sant Joan.

Cal que's vegin de Valencia,
de Ponent y de Llevant...
y en fareu també en la Serra
perquè's vegin més enllà.

Que la terra està revolta
sota'l peu dels Occitans,
y convé que se'n recordin
de l'antiga germanat.

Des que fou esquarterada
no s'havia vist pas mai
redressarse alhora els trossos
cadascú pel seu costat.

Miracle! Gent d'Occitania,
l'esprit d'Oc s'ha despertat!
Tots la passarem en vetlla
eixa nit de Sant Joan.

Tots la passarem en vetlla
al voltant dels focs més alts,
perquè's parlin uns ab altres
com llengües de l'Esprit Sant.

Parlaran de serra en serra,
y de la més alta als plans...
!Pirineu, si resplendisses
tot encès de mar a mar,
remembrant als fills en vetlla
les memories del passat,
les fiances del pervindre
y'ls misteris d'eix atzar
que fa que'ls fills d'una mare,
que'ls homes d'un sol parlar
tingan els brassos enlaire
tots alhora brassejant;
y'l crit d'una sola llengua
s'alsi dels llocs més distants
omplint els aires encesos
d'un clamor de Llibertat!

(Joan Maragall, juny de 1907.
Publicat a *El Poble Català*)

El ritual queda establert i fins els mallorquins que havien fet la foguera al Puigmajor fan una nova crida l'any 1908:

Fa dos anys que d'un poblet de Catalunya, Capellades, eixiren veus juvenívols, inflamades d'entusiasme, convidant á tots els aimadors de les terres i coses catalanesques, ciutadans y camperols, á coronar de llum, el dissapte de S. Joan, els cims placívols des turons y montanyes de s'en-

ARXIU SOLIC

Encesa de la foguera
de Sant Joan, avui.
Prats de Lluçanès.

contrada. La crida no fou desatesa, y á l'hora convinguda, sorgiren, com per art d'encantament, de tots els indrets de Catalunya, punts lluminosos qu'eren les paraules de foc de l'oració fervent que an aquell moment brollava del cor de milers de sommiadors en la miraculosa resurrecció de Catalunya. [...] La crida trobá a Mallorca un eco; [...] Però enguany...enguany no han d'esser solsament uns mallorquins, enguany ha d'esser Mallorca qui ha de posar ulls de foc a tots els turons [...] A tots els qui senten amor a la nostra terra [...] els endressam el present convit pera que'l dissapte de S. Joan, á les nou del vespre, fassin apareixer a demunt les montanyes de llur jurisdicció corresponent, una fogatera de mitja hora de durada...»

(*Manyoch Regionalista*,
Alaró, 11 de juny de 1908)

Aquestes fogueres van continuar fent-se uns quants anys més, però cada vegada amb menys unitat. Amb tot, cal veure que la relació

simbòlica de la foguera santjoanenca amb els Països Catalans, amb la llengua catalana i amb la llibertat, queda incorporada a la societat catalana en aquestes «Foguerades Patriòtiques». Més endavant s'ha tornat a fer servir el mateix significat del foc de Sant Joan en rituals posteriors. N'hi ha tres de destacats. En primer lloc, les fogueres que es van fer als cims de les muntanyes a la Festa d'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, el 1947, que va resultar una altra *communitas* de reconciliació dels catalans després de la guerra. Més tard, les edicions ininterrompudes de la Flama del Canigó, originades amb uns focs d'origen particular en aquest cim, el 1955. I en tercer lloc, les de la Flama de la Llengua, iniciades el 1968.

Ja va dir Victor Turner que la *communitas* també té un aspecte de potencialitat, que és una situació generadora de nous símbols rituals i models que poden servir per a un canvi en l'estructura. Sant Joan ha esdevingut la festa dels Països Catalans. Potser caldria celebrar aquest centenari.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, Joan (1937). *Divinitat de la llar*. Tarragona: El Mèdol, 2003 DD.AA. (1989) *Història de Catalunya*. Barcelona: Columna, 2001.
- FERRET, Antoni. *Compendi d'Història de Catalunya*. Barcelona: Editorial Claret, 1976.
- FRIGOLÉ, Joan. «Inversió simbòlica i identitat ètnica: una aproximació al cas de Catalunya». A: *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*. Núm. 1 (1980)
- ROMEU I FIGUERAS, Josep (1953). *La nit de Sant Joan*. Barcelona: Alta Fulla, 1993.
- TURNER, Victor (1969). *El proceso ritual*. Madrid: Taurus, 1988.

Agraïments

Arxiu Amador Romaní (Museu Molí Paperer de Capellades)